

philippine studies

Ateneo de Manila University • Loyola Heights, Quezon City • 1108 Philippines

Ang Romantikong Imahinasyon ni Jose Corazon De Jesus

Virgillo S. Almario

Philippine Studies vol. 18, no. 2 (1970): 299–322

Copyright © Ateneo de Manila University

Philippine Studies is published by the Ateneo de Manila University. Contents may not be copied or sent via email or other means to multiple sites and posted to a listserv without the copyright holder's written permission. Users may download and print articles for individual, noncommercial use only. However, unless prior permission has been obtained, you may not download an entire issue of a journal, or download multiple copies of articles.

Please contact the publisher for any further use of this work at philstudies@admu.edu.ph.

<http://www.philippinestudies.net>
Fri June 30 13:30:20 2008

Ang Romantikong Imahinasyon ni Jose Corazon de Jesus

VIRGILIO S. ALMARIO

BAGAMAN ang kabataan ni Jose Corazon de Jesus ay ginugol sa gitna ng maalimpuyong Himagsikang Pilipino laban sa mga Kastila at ng Digmaang Pilipino-Amerikano, ang kanyang panulat ay namulaklak sa panahon ng natutulusang kapayapaan sa ilalim ng pamahalaang Amerikano. Nang malathala sa *The Reformer* ang kanyang kauna-unahang limbag na tula, ang “Pangungulila,” matagal nang naitatag ang isang pamahalaang sibil sa Pilipinas sa ilalim ng mga Amerikano, supil na ang apoy ng “Republikang Tagalog” ni Macario Sakay, nagbibigay-biyaya na ang Philippine Act of 1902, at kasalukuyang ipinakikipaglaban na ni Konggresista Wilkinson Jones ng Virginia ang kanyang panukalang-batas na nagbibigay ng ganap na kalayaan sa Pilipinas sa 1921.

Ang naturang panukalang-batas ay binigo ng Konggreso ng Estados Unidos sa pagkakataong yaon. Subalit noong 1914 ay muling iniharap ni Jones ang isang panukalang-batas na naglalaan para sa kalayaan ng Pilipinas “sa sandaling ang isang matatag na pamahalaan ay mapagtibay.” Pagkaraan ng mahabang diskusyon at pagtatalo, ito ay nakapasa sa Kongreso at noong Agosto 29, 1916 ay nilagdaan sa pagiging batas ni Presidente Woodrow Wilson.

Anupat ang maikling panahong iyon ay kapapansinan ng pamumukadkad ng kalayaan sa buong kapuluan. Sa ilalim

ng Batas Jones, ang mga Pilipino ay nabigyan ng higit na malaking oportunidad sa pamamahala ng bansa. Ang administrasyon lalo na ni Gobernador Francis Burton Harrison ay may tatak ng malapit na relasyong Pilipino-Amerikano tungo sa kahandaang pambansa. At ang ganitong "pulutgata" ay nasamantala ng mga lider Pilipino upang lalong pag-ibayuhin ang pagsusumikap para sa naipangakong kalayaan. Bunga nito, dalawang taon lamang pagkaraang mamatay ni Jose Corazon de Jesus ay napagtibay ang Tydings-McDuffie Act, ginanap ang Kumbensiyon Konstitusyunal, at noong Nobyembre 15, 1935 ay pinasinayaan ang Pamahalaang Komonwelt ng Pilipinas.

Higit sa lahat, ang maikling panahong ito ng pagpapalaya at kapayapaan ay madarama sa uri ng panulaang sumibol noon. Sa kabila ng isinisiwalat na pananaig ng layuning-kolonyal at pailalim na interes-Amerikano, gaya ng isinasaad ng mga binagong pag-aaral-kasaysayan ng Pilipinas, malinaw na ang umuusbong na kalayaang pampulitika, panlipunan at pangkabuhayan ay naging matabang lupa sa kaisipang romantiko. Ang anumang tensiyon tungo sa pagsasarili ay hindi lamang nagpakislap sa matatalim na subyang ng propagandismo at maaanghang na pansin sa sadya namang kapunapunang kakulangan pa ng panahon, bagkus nakapagbigay-diin din sa indibiduwalistiko ngunit nakapagpapalayang lirisismo ng mga makatang-Ilaw At Panitik.

ANG ILAW AT PANITIK AT ANG AKLATANG BAYAN

Dalawa ang namukod na kapisanang pampanitikan na sumibol sa panahon ng mga Amerikano: una ang Aklatang Bayan, at sumunod ang Ilaw At Panitik. Gayunman, taglay ng mga tula ng makatang-Ilaw At Panitik ang ilang inobasyong pampanulaan na mahirap matagpuan sa obra ng mga taga-Aklatang Bayan. Masikap silang umigpaw sa naghihi-ngalong kalagayan ng akademikong tradisyon nina Lope K. Santos, Patricio Mariano, Iñigo Ed. Regalado, Pedro Gatmaitan, Julian Cruz Balmaceda, Benigno Ramos, Valeriano Hernandez Peña, Angel de los Reyes, at kapulutong. Isinangkap nila't itinampok sa didaktiko't moralistikong polyeto ng

mga taga-Aklatang Bayan ang mga paksaing pandamdamin at ang di-karaniwang pagtitiwala sa intuwisyon at imahinasyon.

Ang Ilaw At Panitik ay pinamayanihan nina Jose Corazon de Jesus, Teodoro E. Gener, H. Panganiban, Deogracias A. Rosario, Ildefonso Santos, Basilio Sarmiento, Florentino T. Collantes, Guillermo Holandez, Amado V. Hernandez, at iba pa. At kung katangian man o kapintasan, namamaibabaw sa kaniyang tula, ayon sa isang kritiko, ang mga sumusunod:

1) Ang paksa ay karaniwang tungkol sa pag-ibig, sentimental at lantarang nangangaral.

2) Ang kaanyuan ay napasukan ng pagbabago sa pamamagitan ng pagkakaroon ng iba't ibang sukat ng mga taludtod.

Sa grupo naman ng Ilaw At Panitik, di-ilang kritiko't guro ng panitikang Pilipino ang kumilala sa nakauungos na katangian ni Jose Corazon de Jesus. May nagbadya pang: "Kung si Balagtas ang kumakatawan sa panulaang Tagalog noong panahon ng Kastila ay si Corazon de Jesus naman ang sa panahon ng Amerikano. Ang pagka-makata ng lahat ng kanyang kapanahon ay kutitap lamang kung ihahambing sa kanyang liwanag." Ang may halos dalawampung taon lamang niyang pagsusulat, mula noong malathala ang kanyang tulang "Pangungulila" sa taong 1912 hanggang sa bago siya sumakabilang-buhay noong Mayo 6, 1932, ay larawan ng isang maluningning na karera na nagbunsod sa kanya bilang pinakapopular na makata sa kanyang panahon. Maihahaka pang wala na marahil makatang Pilipinong makapapantay sa popularidad na tinamo ni Jose Corazon de Jesus noong siya'y nabubuhay.

ILANG TALA SA BUHAY NG MAKATA

Tubong-Sta. Maria, Bulakan, nag-aral siya at nagtapos ng *Bachiller en Artes* sa Liceo de Manila noong 1916. Ipinagpatuloy niya ang pag-aaral sa Academia de Leyes at noong 1920 ay nagtamo ng titulo ng *Bachiller en Leyes*.

Gayunpaman, hindi na siya umiksamín sa Korte Suprema, pagkat noong 1918 ay nahilig siya sa pagsusulat at nasok sa *Taliba*. Sampung taon din niyang tinustusan sa *Taliba*

ang kanyang pang-araw-araw na bersong tudling na “Buhay-Maynila,” at nakaipon siya ng may 4,000 tulang pumapaksa sa kung anu-anong bagay at pangyayari sa paligid-ligid. Kadalasan, ang kanyang mga tula ay mga mapagpatawa’t satirikong komentaryo sa mga insidenteng pampulitika o kaya’y sa mga sakit ng lipunan.

Nag-aral din siya ng pag-awit sa ilalim ni Enrico Renieri, isang Italyanong direktor ng Opera Italyana, at dibuho sa Bellas Artes ng Universidad ng Pilipinas. Pinasok din niya ang dulaan at pelikula, mga larangang lalong nagbigay-katan-yagan sa kanyang pangalan.

Tinangka din niyang magpulitiko, subalit makalawa siyang nabigo sa kanyang kandidatura bilang pangulo ng bayang Sta. Maria. Ayon na rin sa kanyang munting talambuhay, “Ang mga tula ko’y may uring mapanudyo; kaya hindi ako naging mabuting pulitiko ay sapagkat matutulis ang aking mga salita.”

Gayunman, naipagmamalaki niyang ni hindi siya natalo minsan man sa mga timpalak-pantik. At bago siya namayapa, nakapag-iwan siya ng daan-daang tulang hanggang ngayon ay hindi pa naisasaaklat na lahat. Ang ilang tula niya ay nalathala sa katipunang “Mga Dahong Ginto,” at ang ilan pa ay pinamatnugutan ni Teodoro E. Gener at nalimbag sa katipunang “Mga Tulang Ginto.” Datapuwat ang kalakhan sa kanyang mga tulang nalathala sa mga babasahin ay hindi pa naisasaaklat. Kabilang na rito ang 800 tula sa “Mga Lagot na Bagting ng Kudyapi” at ang mahahabang tulang tulad ng “Maruming Basahan” at “Ilaw Sa Kapitbahay.”

Ang bagay na ito ay isang malaking sagwil tungo sa lalong masaklaw na pag-unawa sa tula ni Jose Corazon de Jesus. Liban sa ilang pribadong koleksiyon at malalaking aklatan, ang isang magsasaliksik tungkol sa kanyang tulain ay hahangga sa mangilan-ngilang tulang napapasama sa mga librong pampaaralan at antolohiyang pampanitikan. Maging ang kanyang talambuhay ay hindi pa lubusang nasusulat, sa kabila ng balitang ang mananalaysay na Teodoro A. Agoncillo

ay may inihahandang ganito. Mabibilang naman sa daliri ang nag-ukol ng obhektibong pansin at/o masusing pag-aaral sa kanyang mga obra.

ANG LUKSANG HARDIN

Ang padron ng mga obra ni Jose Corazon de Jesus ay batbat ng retrospektibong pag-aatubili; nababahiran ng Kristiyanong pagbubulay-bulay at ng patalistikong pananalig sa isang tiyak na tadhana. Kaya nga't ang anumang optimistikong paghahanda ay laging sinisikil ng guniguni ng naghihin-tay na "guhit ng palad." Bilang pag-alinsunod sa ganitong kumbiksiyon, waring sa kanya, ang Buhay ay isa lamang yugto-yugtong proseso mula sa pagsilang tungo sa iisang hantungan—Kamatayan.

Ang pangitain ng tiyak na destinasyon ay malilirip sa:

Ang palad ay parang turumpong mabilog,
lupa'y hinuhukay sa ininug-inog,
subali't kung di ka babago ng kilos,
sa hinukayan mo'y doon mahuhulog!

(Ang Buhay Ng Tao)

Ang "turumpong mabilog" ay angkop na simbolo sa kanyang bisyon ng sirkular na takbo ng buhay. At kung bagaman isinasaad sa kasisiping taludturan ang "pagbago ng kilos" upang hindi mabuwal sa kinatatayuan, maliwanag din ang pagtanggap sa hindi matatakasang kamatayan. Ang paglagi sa ganitong alaala ay madarama pa sa temporal na kalidad ng kanyang mga imahen: bulaklak, alon, bituin, batis, kandila, panahon, punungkahoy, at iba pa.

Kaakibat nito'y nakalikha siya ng isang "luksang hardin" na naging daigdig ng kanyang may pataw na imahinasyon. Isang halamanan iyong malimit niyang ilarawang:

Ang hardin ko ngayo'y ligid ng dalita,
walang kalapati't rosas man ay wala;
may basag na paso't may bahay na sira
at ang hardinero'y ang puso kong luksa!!

(Marupok!)

Subalit ang "hardin ng pusong luksa" ay manaka-nakang tumatayong isang kuwebang kanlungan ng kaluluwang bina-bagabag ng buhay, isang santuwaryo para sa nawawalang kaluluwa, isang Hetsemani ng makalupang tukso, o kung minsa'y salamin ng buhay na katatagpuan ng mahahalagang aral.

Sa halamanang iyon, maging ang kuliglig ay "Trobador ng Kalikasan/ walang sawa't walang humpay,/ na sa gabing kalalima'y/ umawit nang panambitan,/ at idaing iyang lum-bay/ na di kayang pagtiisan"; ang panahon ay "isang pintor na kahangahanga,/ na naguguhitan ang lahat sa lupa,/ Ang pintor na ito ay may malikmatang/ gatlaan ang taon nang ating pagluha." Isang daigdig iyong sa pagdatal ng pag-ibig ay nagmimistulang paraiso, gaya ng ipinahihiwatig ng:

Isang ulan ng bulaklak
sa batisang may lagaslas,
na sa tama niyang araw ang tubig ay kumikisap,
at sa langit ay naglipad
mga ibong puting lahat
ganyan lamang aking sinta ang tula ko't iyong dilag.
(Ang Tula Ko't Iyong Dilag)

Ngunit daigdig ng tila walang-hanggang pangungulila, sa pagkawala ng sinisinta:

At kung gabi naman na napakadilim
at wala sa langit isa mang bituin,
nag-iisa akong nasa sa panimdim
at sa gitna nitong tahimik kong lagim,
pangalan mo'y siyang tatawag-tawagin!
(Pangungulila!)

Sa kabilang dako, waring ang masigid na kalungkutan ang balong ng tulain ng makata. Kaya nga't minsan ay nawika niyang ang "pugad ng tulain" ay malapit sa "kaluluwang sapupo ng kahirapan." Wika pa niya:

Kung kaya ba't sa Libingan, sa libingang matahimik.
na ang lahat ay malungkot na hanggahan ng pagibig,
doon sa di naaabot ng sakim na pananalig,
doon sa ang mga tao'y mapayapa't walang galit,
doon naman nakalutang, ang tulaing labielabis...
(Ang Pugad Ng Tulain)

Bagaman ito'y naglalaman ng pagsandig sa itinatag na panuntunang pampanulaan ni Wordsworth sa *Lyrical Ballads*, ito'y marikit na distilasyon din ng pambihirang pagkahumaling ni Jose Corazon de Jesus sa pangitain ng kamatayan. Ang ganitong agonisadong temperamento ay natambalan pa ng pamamaraang trahedya sa kanyang taludturan. Madalas, ang kanyang teknik sa paggamit ng analohiya ay nagsisimula sa isang maramdaming paglalarawan upang pagkaraa'y mauwi sa isang personal at kalunos-lunos na apostrope o panawagan. Dili kaya'y isang progresyon mula sa marurubdob na solilokwe na humahantong sa masasasal na esklamasyon. Samantalang madaramang espontanyo o bukal ang progresyon ng kaisipan at ang kaganapan ng damdamin; madarama pa ring ang pamamaraan ay mala-katarsis, isang paglilinis ng kalooban at kaluluwa. Ang ganitong pagbubunyag-pagsisiwalat ng katauhan ay ginaganap sa pamamagitan ng paghahanap ng katumbas na situwasyong-pangkalikasan.

Sa ganitong kakatwang bentrilokismo, ang mga elemento ng kalikasan ay nagsisilbing manikin o "sounding board" ng tunay na saloobin ng makata. Dahil dito, halimbawa, ang alon ay hindi lamang "kumot sa dalampasigan/ na inilalatag ng hangin sa pangpang," kundi "kaluluwang nangahihirapan,/ at naghihimagsik sa pagkakalutang." O kaya'y ang ningas ng kandila ay "singlabo ng (aking) malungkot na lagay,/ at sa buong gabi'y (aking) dinarasal,/ ang hibik ng isang sawing pagmamahal."

Kapansin-pansin din ang ganitong taktika sa tulang "Sa Harap Ng Isang Bungo." Nagsimula ang tula sa isang sakinong ng mga retorikong pagtatanong:

Ikaw! Sino ka ba? Malamig na bungo, matigas na mukha!
Dati kang maganda, ano't ang mata mo'y nagkauka-uka?
Dati kang marunong, ano't ang noo mo'y nagkasira-sira?
Kinakausap ka'y ayaw mong sumagot, ayaw magsalita,
At ang katawan mo'y nagsugpong na butong sinlamig ng tingga,
Ikaw ba ang wakas ng lahat nang taong sa mundo'y nilikha?

Unti-unti, pagkaraan pa ng tatlong saknong, parang natitiyak nang ang tula ay magsasapol sa isang moralistikong pag-unawa sa buhay at tadhana ng tao:

Kaya ba't kung ikaw ay may nakagalit, huwag palubusin,
At gunitain mong lahat naman tayo ay mamamatay rin!
Taong nakairap at uod sa lupa na ayaw pansinin,
Buti pa ang uod sa himpilang hukay una pang darating!
Ang taas ng hari't lungkot ng pulubing hahali-halinghing,
Kakita-kita mo, magkapitbahay lang, kapag napalibing!

At ang gawing ito'y nanatili hanggang sa kanyang pinakahuling tulang nasulat, ang "Isang Punong Kahoy." Ang larawan ng isang tuyong punungkahoy ay kinasangkapan ng makata upang maging replika ng kanyang pangitain ng isang nalalapit na wakas. Tinaglay ng mga walang-dahon nitong sanga, nakahilig na puno, at walang-katas na ugat, ang larawan ng krisis na pangkatauhang naguguniguni ng makata. At madalas ding mangyari, tulad ng nangyari sa tulang ito, na sanhi ng masidhi at malapit na pagkakaugnay ng imahen ng punungkahoy sa sumasakatauhan ng makata, nagkakaroon ng gahi ang obhektibong pagtingin sa punungkahoy at nalilikha ang kaguluhang maaari sanang naisaayos kung pinagbalik-aralan ng makata ang tula. Dito'y muling mauangkat ang mga pingas na napuna namin sa naturang tula sa isa naming naunang pag-aaral. (*Basahin ang artikulong "Isang Punong Kahoy: Isang Ontolohikong Pagbasa Kay Jose Corazon de Jesus," Dawn, Mayo 23, 1969, pahina 7.*) Malimit na sa karurukan ng pag-uugnay ng kanyang damdamin at ng obheto ng tula, kumikitid ang anumang matatawag na pagitang estetika (aesthetic distance) at labis na nakasisira sa sana'y maharayang taludturang tulad ng "Isang Punong Kahoy."

MAKATA NG PAG-IBIG

Naipahiwatig na sa dakong una ng pag-aaral na ito na pag-ibig ang isang mahalagang sangkap sa tulain ni Jose Corazon de Jesus. Waring ito'y isang pagkaunawang dulot ng buhay, kapara ng pagkamulat ng kabataan sa katotohanan ng kanyang eksistensiya. Kaya't minsan ay nabanggit niyang:

Gintong Paroparo... Pusong kabataan,
masamyong bulaklak sa dulo ng tangkay...

Panahong ang tao ay na sa ligawan,
walang pagod ito sa paninintahan...
Dito nagmumula ang guhit ng buhay
na ang buhay pala ay pag-iibigan...
(Paniningalang Pugad)

Ang pag-ibig ay bukal ng kanyang kasiglahan at dulangan
kanyang tulain. Sukat na mawala ang pag-ibig at, para kay
Jose Corazon de Jesus, yaon na ang simula ng hungkag na
buhay,

Mayuyuko ang dalaga na sa mata ay may luha,
malalagas ang bulaklak na sa hardi'y walang gara,
at ang lupa ay desierto ang nagtanim na hiwaga'y
mga taong nakatayo't parang batong walang diwa...
(Ay! Pag Nawala Ang Pagibig)

Minsan pa nga'y nasambit niyang ang kanyang Musa
ay isang mapagpalang sanga na ang mga biyaya'y bunga ng
pag-ibig, gaya ng isinasaad sa:

Tangkay ka ng aking mga panaginip,
kakabit ng mga bulaklak ko't nais,
sa luha mo ako ay naging Daigdig,
ng tula, ng puso, ng ngiti't PAGIBIG.
(Tangkay)

Datapuwa't ang pag-ibig, sa "luksang hardin" ni Jose
Corazon de Jesus ay isang damdaming masalimuot at maraming
mukha. Una, ito'y bawal at isinumpang pagsinta, tulad ng
halimbawa sa "Bituin At Panganorin" at sa "Itim na Bulak-
lak." Sa pinakamababang antas, ang pag-ibig ay isa lamang
sensuwal na hangarin, makalupa at primitibo. Sa gayon, sa
kanyang nilikhang daigdig ng kalikasan, maging ang relasyon
ng mga bulaklak at paruparo ay nagpapahiwatig ng erotikong
pagtatambal, na kalimitan ay may malupit at malungkot na
buod. Ito'y simbuyong mahirap hadlangan ng anumang etika
o batas panlipunan, kayat bumabagtas sa anumang hangganan
ng ordeng binalangkas ng tao.

Ang kapangyarihan ng pag-ibig na mag-udyok sa tao upang
suwayin ang bawal ay binuhay niya sa pagnanasa ng ulap
sa isang bituin sa tulang "Bituin At Panganorin."

Ako'y nagsapanganorin upang ikaw'y makausap
At sa pisngi niyong langit ang dilim ko'y inilatag;

Ang nais ko'y matakpan ka ng sapot kong mga ulap
 At nang yaong pagsikat mo'y ako lang ang makamalas:
 Bituin kang sakdal gandang hatinggabi kung sumilang
 Na Buwan ang iyong ina at ang ama'y yaong Araw,
 Ang Araw na iyong ama nang malubog sa kanluran
 Ay nagsabi sa palad kong huwag kitang lalapitan.

Ako nama'y sumang-ayon dapwa't ako'y Panganorin
 Na talagang hatinggabi kung lumapit sa Bituin,
 Kaya ikaw, Bituin ko'y nasuyo ko't naging akin...

Liwanag mo at dilim ko'y magdamag ding naghalikan,
 Nguni, tayo'y inumaga!...Akong dilim ay naparam
 At natakot sa ama mong nandidilat sa silangan!

Ang bawal na hangarin ay nawawangki sa bawal na bunga sa Biblikong Eden. Tuksong umakit iyon, sa anyo ng Bituin, sa Panganorin, kayat sa kabila ng mahigpit na bilin ng amang Araw ito lumubog ay nilapitan din ng Panganorin at sinuyo. Anung rikit ng paghahambing sa tukso sa "liwanag" at sa mapusok na hangarin sa "dilim" sa linyang:

Liwanag mo at dilim ko'y magdamag ding naghalikan.

Ito'y eros sa lalong pinakakaraniwan ngunit unibersal na katawagan o termino. Ang masalimuot na aksiyong dramatiko sa tula ay naihanap ng agpang at matalisik na metapora sa "dilim," "liwanag," at "magdamag." Ngunit ang bawal na pagtatalik ay nakatakdang maputol. Dumating ang umaga. Sa Henesis, ito'y ang pagsumpa at pagpapalayas sa ating nagkasalang ninuno. At tulad ng pagkakataboy palabas sa paraiso, ang "dilim ay naparam," habang ang nang-uusig na mata ng batas, ang amang Araw, ay "nandidilat sa silangan."

Sa tulang kasusuri, ang pag-ibig ay isang kusang-loob na pagyakap sa pagkakasala, isang boluntad na pagsuko sa tulak ng di-malabanang lakas. Sa tulang "Itim Na Bulaklak" naman, ito'y isang pagsira sa pagtitiwala, isang mortal na karupukan sa tawag ng laman. Ang pagkakasalang nagawa ng "paruparo" sa "sampagita" ay uri pang "incestuous."

Sa unang bahagi ng ikalawang saknong ng tula ay inilarawan ang pagsasamang Platoniko ng "magpinsang" bulaklak at uod:

Sa tabi ng tangkay na sinilangan mo'y nakapiling ka,
isang munting uod na balot ng sapot sa pagkaulila!
Ikaw'y namukadkad sa buntunghininga ng isang umaga
at ang uod nama'y naging paruparo nang ikaw'y makita!
Ito ang pinsan mo! Halos sa duyan pa'y iyong kasuno na,
nang lumaki kayo, siya'y nagbinata't ikaw nagdalaga...

Subalit nangyari ang kawikaang: "kahoy man daw na babad sa tubig, pag nikit sa apoy dagling nagdirikit." Tinubuan ng pagnanasa ang pinsang paruparo, at isang araw na malingat sa pag-aalaga ang amang hardinero, ang pinagtiwalaang uod ay nagsamantala sa "Sampagitang puti, mabangong-mabango't sariwang-sariwa."

Pagkaraang maganap ang pagyurak ng paruparo sa puri ng sampagita, malupit ang inilagdag hatol ng makata sa naging palad ng bulaklak. Masasabi ring iyon ay may bahid ng katutubong kaugalian sa Pilipinas na igalang at bigyan ng mataas na pagpapahalaga ang dangal ng isang dalaga. Kayat sa katayuan ng dalagang tila "itim na bulaklak" na may gandang lason, ang payong pautos ng makata, bilang pag-alinsunod sa nabanggit na tradisyon, ay

Sa palad mong iyan, may isang bagay kang dapat pag-aralan:
Muha ka ng isang sundang na matulis at iyong ingatan,
saka mo usigin ang lilong binatang sa puri'y nagnakaw,
at iyong sabihin, "o pakakasal ka, o tayna sa hukay..."

Dito'y mauungkat uli ang kamatayan bilang konsekwen-siya ng kahabag-habag na kapalaran ng "itim na bulaklak." Ang makasalanang "dagta" ng paruparo ay nagdulot ng sumpa sa inirog na sampagita na makakalas lamang ng pagtatayo sa karangalan ng bulaklak o kamatayan. Waring iyon ay hindi lamang pagsunod sa kaugaliang nabanggit na, kundi iyon ay batas pang sinusunod sa halamang-daigdig na ang nag-hahari ay ang makata.

Gayunman, ang karanasang pampag-ibig ay nagkakaroon ng ibang dimensiyon sa iba pang mga halimbawa. Kung minsan, iyon ay isang nakatutubos na elemento, isang hinihintay na pag-asa, gaya ng mahahalaw sa "Itanong Mo Sa Bituin" at "Mayroon Pa Rin" Waring ang mailap na biyaya ay isang Banal na Kalis na hinahanap ng makata sa kanyang pereгри-

nasyong pangkaluluwa; isang luwalhating makahuhugas sa kanyang kasalanan. Sa "Itanong Mo sa Bituin" yaon ay kinatawan ng Paraluman na inaawit-awitan niya sa araw at gabi, isang nagtampong liyag na itinatangis-tangis niya sa mga bituin sa buong magdamag. Dapwat hanggang sa bingit ng desperasyon ang Paraluman ay hindi matinag ng kanyang paghingi ng awa:

Marami nang dalamhati ang tiniis ko sa buhay
dahil lamang sa pag-asang papalarin balang araw,
subali. Ay! ang pag-asa'y nalalantang dahan-dahan,
ang palad ko'y yayaon na, hindi mo pa kaawaan!

Sa "Mayroon Pa Rin..." yaon ay isang mahiwagang sensasyon, isang mahimalang reinkarnasyon ng Tagsibol na nakapagbabanyuhay sa daigdig ng makata. Ang "mutya" sa tula ay may tinig, samyo at kilos na hindi niya maipagkakamali sa kangino pa man, kaya nga't—

Sa gayon kahi't na ako ay bulagin,
sa kuerdas ng aking pusong maramdamin,
lumapit ka lamang, ako'y tutula rin,
kilala ko pati ang yabag mo, giliw.

Nagkaroon pa ng manigong anyo ang mahiwagang sensasyon sa tulang "Kamay Ng Birhen." Naging lunas ito, tulad ng awit ng Ibong Adarna, sa anumang dalita at paghihirap. Sa haplos lamang ng "mapuputing kamay" sa kanyang buhok ay waring napaparam ang kanyang hapis at sakit. Kasingsamyo iyon ng mga bulaklak, kasing-amo ng mga ibon, at mapag-patawad at maunawain na tulad ng kamay ng Inang Birhen sa pananampalatayang Kristiyano. Sa pagsulong ng mga taludtod, ang sensasyon ay nagkaroon ng metamorposis: mula sa mga paghahambing na sensuwal—bulaklak, bulak, ibon—p tungo sa isang anunsiyasyong ispirituwal. Ang karanasan ay tila isang maluwalhating kalbaryo't resureksiyon, kagaya ng kapalaran ni Don Juan Teñoso, na nakapabuod sa huling kopla ng ikatlong saknong:

magagandang kamay na parang may gamot,
isang daang sugat nabura sa haplos.

Ang beatipikong kalikasan ng pag-ibig sa tulang ito ay malayong-malayo sa uri ng karanasang makalupa at erotiko

sa "Bituin At Panganorin" at "Itim Na Bulaklak." Ang "haplos" ng "mapuputing kamay" ay may kilatis na nakataas sa pagtatalik ng bituin at ulap, o kaya'y sa may dagtang nasa ng paruparo sa sampagita. Yaon ay nakatataas din sa hinihintay ngunit hindi makapagpatawad na Paraluman sa "Itanong Mo Sa Bituin." Ang "haplos" ay hindi "sumpang nakasisira," bagkus balsamong nakagagaling; isang nakapaghuahunos na basbas upang pati ang kanyang kasumpa-sumpang katauhan ay mabihisan ng kapatawaran. Wika nga ng makata:

Ako ay masama, nang ikaw'y giliwin,
ay nagpakabait, nang iyong haplusin.

Katambal ng ganitong pagtingin sa pag-ibig ang pag-unawang ito ay isang sakripisyo, isang mala-Kristong pag-aalay. Halimbawa, sa tulang "Talitaling Sinta," inihawig niya ang isang matimyas at walang kamatayang paggiliw sa mati-yagang paggapang ng kadena de amor sa tahanan ng kanyang "Hirang." Ang mapulang kulay ng bulaklak ng kadena de amor ay naging simbolo ng pagdurugo ng kanyang puso at ng kanyang paghihirap, na hindi naman pansin ng nililiyag. Gayunman, ang banal na hangarin ay walang pagsuko, kayat napapanata ng makata sa huling saknong ng tula na

Nariyan ka't ako'y pinagtatawanan,
naging bulaklak na pati dugong alay;
Ayaw man sa akin ang ganda mo, hirang,
ay babalutin ko ang inyong tahanan...

Naroon sa huling pangungusap na iyon ang katapatan at pagpapatibay sa kanyang walang-hanggang pagtitiis. Ang kanyang sigasig ay kapara ng kadena de amor na mati-yagang bumabalot sa tahanan ng kanyang nililiyag. Subalit higit na mataimtim ang asetikong debosyong nakapaloob sa mga "Ang Dalagang Matimtiman," "Poor Butterfly," "Ang Huli Kong Alaala," "Sa Simbaha't Sa Libingan," at maging sa mahabang tulang pasalaysay na "Glorya."

Sa "Ang Dalagang Matimtiman," si Beatriz ay pinilit ng kanyang mga magulang na pakasal sa isang maykayang lalaki. Subalit sa araw ng kanyang kasal ay uminom ng lason at bago malagutan ng hininga ay nakatakas patungo sa puntod ng

kanyang namatay na kasintahang si Daniel Benjamin. Doon sa ulilang puntod na iyon sa gitna ng gubat na rin siya bina-wian ng buhay, isang apirmasyon ng kanyang sumpang ang pagsuyo ay "Buhat sa simula hanggang sa matapos."

Mapait din ang naging karanasan ng "sawing Paruparo" sa tulang "Poor Butterfly." Umibig siya sa isang bulaklak na halos pangmaghapunan lamang ang karikitan. Nagsimula sa umaga ang kanilang pagmamahalan ng bulaklak. Tulad ng inaasahan, nang tumatanghali na ay uminit ang araw. Tinangka niyang ipagsanggalang sa init ang talulot ng bulaklak sa pamamagitan ng paglukob nito ng kanyang pakpak, ngunit ang bulaklak ay tuluyan ding naluoy. Sa pagdarapithapon ay inililing niya ang bulaklak sa "liblib na pook ng ulilang hardin."

Gayunman, hindi namatayan ng pag-asa ang "sawing Paruparo." Nagdasal siya at naghintay. Sa buong magdamag, siya ay nagtanod sa puno ng sinintang bulaklak sa pag-asang "ibigin ng Diyos na siya'y lumitaw" sa pinagmulang tangkay. Dapwat anung hapdi ng kanyang nakamit sa ganoong pagpapakasakit! Sapagkat

...ang sumupling sa tangkay ay tinik,
 tinik ng paglimot na napakatulis!
 Bilang gantimpala na aking nakamit
 ang tinik na yao'y tumimo sa dibdib!

Ang mga tulang "Ang Huli Kong Alaala" at "Sa Simba-ha't Sa Libingan" ay kapwa naglalaman ng masaklap na pag-tanggap sa balitang ang kasintahan ay nagtalusira sa usapan at nakatakdang ikasal sa iba. Sa kabila nito'y mababasa pa rin ang isang maginoong pag-amin at pagpaparaya sa panig ng makata sa:

Hindi kita sinisisi sa lubos mong pagtalikod
 sa puso kong umaasang ako'y di mo malilimot;
 hindi ako naghahangad ng masamang pagkatapos
 ng bago mong kapalaran sa piling ng bagong irog!
 (Ang Huli Kong Alaala)

at sa:

Walang karapatan ang sino mang dibdib,
 pumatay ng lipad ng ibong maliit...

Kung nakikita kong buhay mo'y tatamis,
nagagalak ako't ikaw'y magtatalik...
Ang di maibigay, di dapat maalis,
ang hindi ko kaya'y di dapat magtiis...

(Sa Simbaha't Sa Libingan)

Matimyas pa rin ang kanyang pag-asang lumigaya ang kanyang Paraluman sa piling ng magiging kataling-puso, maging iyon man ay magsanhi ng kanyang kamatayan. Sapagkat ang masasayang batingaw sa kasal ng kanyang Paraluman ay magiging plegarya naman sa kanyang pagyao. Habol pa niya:

Habang lumalabas ikaw sa simbahan,
ako'y dinadala naman sa libingan...

(Sa Simbaha't Sa Libingan)

ANG PAG-IBIG NI GLORIA

Ang ganitong walang maliw na pag-ibig na waring itinakdang lumagok ng apdo ng pasakit ay naging buod din ng pagmamahalan nina Gloria at Roberto sa mahabang tulang-pasalaysay na may pamagat na "Gloria." Ang tula ay may apat na hati at binubuo ng labing-anim na awit o kabanata. Bawat awit naman ay naglalaman ng tatlung saknong; kayat lahat-lahat, kasama ang dalawang saknong na "simula" at dalawa pang saknong na "panghuli" ang tula ay dapat buuin ng apat na raan at walumpu't apat na saknong (Danga't may nawawalang sampung saknong sa Ikanim na Awit sa pagkakalimbag nito sa "Mga Tulang Ginto"). Bawat saknong ay binubuo ng apat na taludtod na tig-lalabing-animing pantig na nagtataglay ng tugmaang a/a/a/a.

Sa Unang Hati ay malalaman kaagad na ang sanggol na si Gloria ay itinaon ng ina sapagkat anak sa pagkakasala. Ang kanyang ina ay umibig sa isang may pananagutan nang manggamot, kayat sa hangad na ilihim sa lipunan ang bunga ng kanilang pagmamahalan ay itinaon si Gloria sa bukid. Napulot ang sanggol ng isang magsasakang walang anak, datapuwat kinagabihan lamang ay nanakaw naman at ipinalit sa isang sanggol na napatay sa kapabayaang ng isang sisiwa.

Nagkataong ang pamilyang kinahantungan ng sanggol ay kalapit-bahay lamang ng kanyang tunay na ina. Dahil sa kahihiyan sa sarili at pag-usig ng budhi, ang kanyang ina ay naglason, danga't naagapan at napagaling ng kalaguyong manggamot.

Sa pagpapatuloy ng kasaysayan ay lumaki si Gloria sa piling ng di tunay na ina. Datapuwat nabunyag din ang kato-tohanan. Nang mamamatay na lamang ang kanyang tunay na ina ay ipinamanhik na ilapit siya at hiningan ng tawad. Nanghinawa naman sa bata ang kanyang ina-inahan nang malaman ito, at siya ay pinalayas. Napasadlak naman ang bata sa tahanan ng isang mag-asawang walang anak na naging magiliw sa kanya. Di naman naglaon ay nakilala niyang ang lalaki pala sa tahananang umampon sa kanya ay dili iba't ang kanyang ama.

Sa Ikalawang Hati ay ipinakilala si Roberto, isang anak-mahirap na lumaki sa ilog at bata pa'y bihasa nang maglangoy. Siya'y naging kababata ni Gloria, kaklase sa paaralan, kalaro, at tagapagtanggol sa mga mapanuksong kababata. Min-san, sinagip pa nito si Gloria nang mahulog sa ilog habang namimingwit. Dito lalong yumabong ang kanilang malapit na pagtitinginan na nauwi sa matimyas na pagmamahalan nang sila'y magbinata't magdalaga na.

Sa Ikatlong Hati ay pinagtangkaang gahasain si Gloria ng isang lalaki subalit maagap na nakasaklolo si Roberto. Sa pagsusukatan ng lakas, nagapi ang masamang-loob at tumakas na nagbabanta. Lumitaw na ang masamang-loob ay ang kilabot na tulisang si Tarensyo.

Itinuloy ni Tarensyo ang kanyang banta laban sa magkasintahan. Isang araw, inabatan nito at ng kanyang mga kabig si Roberto at dinukot. Dinala nila ang binata sa gubat, pinahirapan, idinarang sa siga at pagkaraa'y walang-malay halos at nakagapos na itinapon sa ilog. Pagdating ng gabi, sinalakay ng pangkat ni Tarensyo ang bayan na ang pinakamithi ay itakas si Gloria. Nagtanggol ang mga taong-bayan at isa-isang napatay at nabihag ang mga kampon ng tulisan.

Nagkaharap naman sina Tarensyo at ang amang mediko ni Gloria, at sa pagbabarilan ay kapwa malubhang nasugatan. Bago namatay ang mediko ay sinabing ipinamamanang lahat ang kanyang kayamanan kay Gloria. Bago naman nalagutan ng hininga ang tulisan ay ipinagtapat ang kanilang ginawang pagpaslang kay Roberto. Sa ganitong pagkasawi ng mga mahal sa buhay, lalo na si Roberto, tinalikdan ni Gloria ang lahat ng karangyaang iniwan ng kanyang ama. Ang mga namimintuho naman ay para-para niyang binigo, pati na ang kanyang pinsan na napatay niya nang tangkain nitong siya ay pag-samantalahan.

Sa Ikapat na Hati, tulad ng kanyang sumpa kay Roberto, nasok ang dalaga sa kumbento. Si Roberto naman pala ay hindi nalunod sa ilog. Sapagkat bihasang maglangoy, nagawa nitong magpalutang hanggang sa mapadpad sa isang malayong pook. Doo'y napulot siya ng isang mag-anak na umampon at kumandili sa kanya habang siya ay mahina pa. Paglakas-lakas ay pinilit niyang umuwi, at noon lamang nalaman na umalis si Gloria at hindi malaman kung saan nagpunta. Lumuwas siya sa Maynila at hinanap nang hinanap ang kasintahan hanggang sa lumubha ang kanyang karamdaman at maging pulubi. Si Gloria naman ay patuloy ding namamanglaw at pinapanawan ng sigla sa loob ng monasteryo.

Sa isang pagkakataon ay nagkatagpo ng landas ang magsing-irog. Yaon ay araw ng kawanggawa, at si Gloria ay kabilang sa mga monghang nag-aabot ng limos na pagkain sa mga pulubi. Si Roberto naman ay di-sinasadyang napabilang sa maraming pulubing pumila. Nagkakilala ang dalawa, at bagaman kapuwa nanghihina ay tumakas sa monasteryo. Sa pag-aakalang sila'y hahabulin ng mga nangangasiwa ng monasteryo, sila ay tumakbo nang tumakbo hanggang sa kapuwa panawan ng lakas. Noon na rin binawian ng buhay ang magsing-irog.

Dumanas man sila ng walang-kahulilip na dusa, natupad din sa wakas ang hula noong sila'y bata pa na sila'y "masasawing magkayakap." Bawat yugto ng kanilang kasaysayan ay tila *via crucis* patungong Kalbaryo. Ang magkasintahan ay

nabigkis ng kapalarang lumasap ng sakit dahil sa kanilang pag-ibig. Pinili ni Gloria ang magkulong sa monasteryo kaysa kumalas sa sumpa sa inaakalang patay nang kasintahan. Napabayaan naman ni Roberto ang kalusugan at nagtiis mamulubi sa lunsod sa pagbabakasakaling masilayan pa ang iniirong.

Maidudugtong pang pag-ibig ang nag-uugnay sa buong kasaysayan, at ang mga tauhan ay nakatakdang magpasan ng kurus dahil dito. Makasalanan nga dapwat taos ang pag-ibig ng ina ni Gloria sa mediko. Pag-ibig din ang nagwasak sa balakyot na pamumuhay ni Tarensyo. Ang mediko man ay nasawing nagtatanggol sa kanyang sintang anak. Si Beatriz, ang dalagang anak ng nakapulot kay Roberto, ay tumikhim din ng lungkot dahil sa lihim na pagtatangi kay Roberto.

SIMBOLONG PAG-IBIG-KAMATAYAN

Simpatiya, isang paglimot sa sarili alang-alang sa iba lalo't ito'y nagdurusa, ang isang makatuturang diwa ng pag-ibig kay Jose Corazon de Jesus. Ang kanyang damdamin ay isang umanistikong pagkaunawa ng awa at habag, madalas na may kalakip na pagkamagino, bagaman hungkag sa mga transendental at eskapistang dimensiyon. Sa gayon, ang paglalangkap ng mga salik na sensuwal at ispirituwal, makalupa at pangkaluluwa, ay makapagdaragdag sa paggagap sa ugnayan ng pag-ibig at kamatayan sa mga obra ni Jose Corazon de Jesus. Waring ang pag-unawa sa makabuluhan at walang-maliw na pagpapahalaga ay sumisibol mula sa kanyang masusing pag-aaral ng kanyang sariling mortalidad. Kaya nga't namamayani sa kanyang mga taludtod ang di-mapasusubaliang pagtawag-habag sa kahinaan at pagdurusa ng tao.

Kung minsan, yaon ay nangtitining sa pagkaunawa ng kamatayan, gaya ng mapapansin sa mga tulang "Sa Harap Ng Isang Bungo" at "Ang Gulong." Ang mangingibig-makata, tulad ng nabanggit na, ay isang nilikhang laging tinatakot ng anino ng kanyang tadhana. Ang ganitong bisyon ay dala niya maging sa gitna ng ligaya at aliw. Kaya nga't habang pini-pilit niyang "makalimot sa dusa" sa pamamagitan ng alak, pagkain at tugtugin, waring lalo siyang nalalapit sa kanyang nililimot na guniguni:

Wiski't soda....

Oh ligaya....

Nangangarap na ang biolin, ang saksopo'y nagdurusa,
nangalalagas ang dahon, liparan ang mga maya...

(Mga Gabi ng Bohemio)

Ang halakhak, sa gayon, ay nagiging bingaw. Ang alak at tugtugin ay lalong naghahatid sa kanya sa kanyang tinatakasan; ang himig ng saksopo'y nagtitila pagdurusa at bumubuhay sa kanyang paboritong imahen ng paglimot at kamatayan: ang nangangalalagas na dahon at nangagliliparang maya.

Kay Jose Corazon de Jesus, ang pag-ibig ay lumalagom sa lahat, at siya mismong buhay. Mangyari pa, ang kanyang tulain ay tila naglalagos sa isang nagdurugong puso, mapanglaw subalit eksistensiya. May sandaling ang pag-ibig ay tila pang-agdong buhay, tulad ng tubig:

Oh, tubig...oh tubig...Ikaw ang pagsuyong
hindi humihinto,

sa oras na ikaw'y mawala't maglaho
mundo'y matutuyo...

(Ang Halaga ng Tubig)

Gayunman, sadyang malimit na ito'y magbinhi ng kamatayan, tulad ng "pag-ibig ng page" na ang lingkis at yakap ay karit ng kamatayan. Ang simbolo ng page ay higit pang nakatatatag kaysa uod sa "Itim na Bulaklak." Maging yaon ay kumakatawan sa "halik-Hudas," yakap ng "may-sakit na babae," o mapagsamantalang pagmamahal ng itinuturing na kaibigan o kamag-anak, sadyang ang simbolo ng page ay pinakamalupit na lagda ng pag-ibig. Wika nga ng makata, sukat nang "ang yakapi'y nalulugas, ang irugi'y nahuhubdan." Mahahambing din ito sa "dark secret love" ng "invisible worm" ni William Blake sa kanyang tulang "The Sick Rose."

Isa pang pag-ibig-kamatayang simbolo ay ang palaso:

Kamatayan ang pag-ibig

lalo walang awa't langit...

May palaso ang dalagang patimo sa iyong dibdib,

may palaso ang pagtinging nagbibigay ng pasakit,

kamatayan, pag inalis,

pabayaa't pagkaamis...

(Ang Palaso)

Ang huling dalawang linya sa kasisiping saknong ay lumilikha ng paradoha: "kamatayan, pag inalis,/ pabayaa't pagkaamis." Subalit isang patunay na ang pag-ibig, sa makata, ay hindi maliligtasang tulad ng kamatayan. Anupa't, tulad ng mga halimbawa sa mitolohiyang Griyego, ang maging biktima ng palaso ni Eros ay malimit na abutin ng kapahamakan.

Mababanggit pa rin ang paggamit niya ng phoenix bilang simbolo ng pag-ibig-kamatayan:

Ganyan din ang aking pusong nagsa-Fenix,
kung nadadarang na sa mga pasakit,
habang nasasawi'y lalong umiibig...

(Fenix)

Kaugnay na rin nito ang simbolo ng pagsugpa sa ningas ng gamugamo:

Kayo, mga kabataang pagibig ang ninanais,
kayo'y mga paruparong sa ilawan lumiligid,
kapag kayo'y umibig na, hahamakin ang panganib,
at ang mga pakpak ninyo'y masusunog sa pagibig!

(Pagibig)

Sapagkat sa makata, ang lalong dalisay na pag-ibig ay walang kinikilalang panganib at pasakit, tulad ng paghamak ng paruparo sa kamatayan mahagkan lamang ang ningas, o kaya'y ang sakripisyong tiniis nina Gloria at Roberto. Ang pagpapain pati ng buhay ay hindi lamang isang abenturang pangkabalyero o kaya'y "pagpapakalalaki't pagpapakitang-gilas," kundi isang asetikong pagtatangi na nagtatakwil ng mga bagay na materyal at makalupa. Saan pa ba maihahanay ang pambihirang pagmamahalan nina Gloria at Roberto, o kaya'y ang katapatan ni Beatriz kay Daniel Benjamin, o kaya'y ang pagpapakasakit ng mangingibig sa "Sa Simbaha't Sa Libingan" sa "Talitaling Sinta"? Dagdag pa nga ng makata:

Ni hindi sa ginto ni hindi sa ganda,
hindi rin sa sarap ng katawan niya
ang wastong pagsinta'y
ang sa kaluluwa...

(Tungkol sa Pagibig)

BAHID NG SENTIMENTALISMO

Maihananay na rin dito ang marikit na episodya hinggil sa apirmasyon ng dalisay na pagsuyo ng anak sa ina, sa tulang "Pamana." Katunayan, ang diwang ito'y naging kilatis na ikinapamukod ng naturang tula sa iba pang obra ng makata. Ang damdamin ay kristal-linaw na bumalong sa isang dramatikong situwasyon, at di napanlabo ng anumang bahid ng sentimentalismo.

Mahahalaw pa ang ganito kataos na paghahayag-damdamin sa mahabang imbokasyon sa kanyang maybahay, ang tulang "Kay Asuncion." Handog sa kaarawan ng kanyang ginang na si Asuncion Lacdan, ang tula ay nahahati sa limang bahagi. Ang unang dalawang bahagi na may mga pamagat na "Himala!" at "Saga, Rosas, Tala" ay mga soneto sa katangian ng pinaghahandugan. Ang pang-apat na bahagi, "Ang Panalangin" at ang ikalima, "Ang Mga Tanawin" ay tila mga muling paggunita sa kanilang matatamis na sandali at pag-uulit sa kanilang mga sumpa at pag-asa.

Sa ikatlong bahagi, "Sa Sariling Pugad," palagay namin higit na matagumpay ang pagsisiwalat ng saloobin ng makata. Aniya sa naturang bahagi:

Ngayon ay araw mo, at isang kandila sa harap ng altar
ng Mahal na Birhen ang sinindihan ko at pinapagdasal!
Ang kandilang iyan, taglay ang liwanag niring kaisipan
na sa ating palad, kahit na malabo'y laging tumatanglaw!!

Sa isang kahita'y doon nakalagay ang alaala ko,
isang pusong ginto, na sugat-sugatan, gaya ng kay Kristo;
wala mang halaga at napakagaan kung titimbangin mo,
walang katangian kundi isang pusong matapat at... iyo!

Sa silahis naman ng Araw na ito ay mayrong liwanag,
na ang tinatahi'y isang munting pugad: iya'y ating pugad...
Ang sinulid nito'y sinulid ng ating marupok na palad,
na ang humahabi'y ang Buhay ko na ring taos kung lumingap

Wala tayong yaman, tayo ay mahirap, ito'y alam mo na,
subali't sa pusong nagkakaibigan, hirap ay ginhawa...
Sa painut-inot na paglakad natin sa landas ng dusa,
giliw, matuwa ka't kahit sa libingan tayo'y magkasama!

Mababakas ang katapatan sa solemneng atmospera ng mga taludtod ng tula. Pansinin ang ginamit na mga imahen: ang "sinindiha" at "pinapagdasal" na kandila na taglay ang malabo nga ngunit laging tumatanglaw na diwa ng makatamangingibig; ang alaalang matapat na "pusong ginto, na sugat-sugatan, gaya ng kay Kristo"; ang marupok na sinulid ng kanyang Buhay na ginugol lamang sa pagtahi ng kanilang "munting pugad." Ang mga ito'y bigkis na matibay upang lumagi silang magkapiling "kahit sa libingan." Bawat kumpas ng makata ay isang seremonya ng dakilang damdaming pinagbuhol ng matrimonyo.

DELIMITASYON NG PAG-AARAL

Ngayon, mapapansin na ang pag-aaral ay nagpuyo lamang sa paglurok ng romantikong imahinasyon ng makata; isang tentatibong pagsunod sa aksiyon, sa pakahulugan ni Aristotle, na nagpapagitaw sa katutubong anyo upang maging bitling ng kaisahan sa isang akdang pampanitikan. Sa ganito'y binubuksan din namin ang isang eksperimental na pag-unawa sa tulain ni Jose Corazon de Jesus, lalo na sa mga tulang nagbigay sa kanya ng pangalan bilang "Makata Ng Pag-ibig."

Gayunman, maraming limitasyon ang ganitong pag-aaral.

Una na ang masasabing pasanap na pagsuri sa tulain ni Jose Corazon de Jesus. Sa mapamili (discriminating) naming pamamaraan, ang ibang aspekto ng tulain ay tiyak na makaliligtaan. Sa pagsuysoy ng aming ipotesis, hindi na nabigyang-puwang, halimbawa, ang pagliling sa kamalayang-panlipunan ng makata na madudukal sa "Buhay-Maynila" at "Sa Dakong Silangan," o kaya'y ang kanyang kontribusyon sa wika at sa pagpapayaman ng talasalitaang Pilipino, o kaya'y ang isang masusing obserbasyon sa kanyang buhay. Ito'y hindi lamang likha ng dahop na pananaliksik, bagkus sanhi na rin ng nasabing delimitasyon ng pag-aaral.

Sa pagpapahalaga sa kanyang romantikong imahinasyon, hindi na rin namin nabigyang-puwang ang pag-ugat sa kanyang tradisyong tinampukan ng tulain ni Balagtas at Huseng Sisiw; o kaya'y ang kanyang impluwensiya hanggang sa ka-

salukuyang makata. May maiyuulat namang pruweba na ang lirikong tradisyon na pinamukadkad ng panahon ni Jose Corazon de Jesus ay nagkaroon ng ekstensiyon at nagkadahon pa sa tulain nina Bienvenido Ramos, C. C. Marquez, Jr. at iba pang lalong popular na makata sa ngayon.

Isa pa, lubhang lalawig ang pag-aaral na ito kapag dinaliri ang mga iwing kahinaan ng pamamaraang pampanulaan ni Jose Corazon de Jesus. Datapuwat tunay na pinakahalimbawa siya ng kanyang panahon, sa pakahulugang taglay niya ang merito at desmerito ng kanyang panahon. At upang maipaliwanag ang pagbabago ng panlasang pampanulaan sa kasalukuyan, kailangan pang linawin ang "maindayog at maramdaming istilo" ng mga taga-Ilaw at Panitik at ang makabagong mobimiyento tungo sa "sining na nakikisangkot"; o kaya'y ang "mabulaklak na taludturan" ng tulaing inilaang bigkasin at umaliw sa madla at ang kalkulado at masalimuot na pormalismo ng Bagong Kritisismo.

Ang tulaing ikinapamukod ni Jose Corazon de Jesus ay sinusuri natin ngayon sa panahong siya'y wala na, wala na ang kanyang personalidad, at ang kanyang mapanghalinang tinig ay wala na. At kaipala, pingas na mahihipo natin ang kanyang hiwa-hiwalay at walang kaganapang mga imahen. Ngayong ipinakikipaglaban na kahit sa lansangan ang "kamalayang panlipunan" at "pakikilahok na pangkasaysayan," isasakdal natin ang kanyang tiwalag na romantisismo, emosyunalismo at sentimentalismo. Puna nga minsan ni Epifanio San Juan, Jr. sa isa niyang tula:

...Hindi nasundan ng makata ang potensyal na paksa, ang sulong ng imahinasyon. Nagkasiya na lamang sa kanya ang ibitin ang pagtatanong sa isang maramdaming panaghoy, na, kung lumulutas man ng suliranin, ay sa pamamaraang pag-iwas. Alalaong baga'y hindi nasakyan ng makata ang kanyang karanasan sanhi ng matagumpay na pag-iral ng kumbensiyong kanyang sinusunod. Ito'y halimbawa ng pagsakal sa diwa ng makata.

Malambing at maindayog ang pagdadala ng salita, ng mga lupon ng pantig, ngunit anung tunay na pagkilala sa buhay ang idinudulot nito sa atin? Wala kundi ang walang-kuwentang

pagpapaimbulog sa ulap—ulap na pinagputik ng mga "makatang" kumakata-kata sa mga pahina ng *Liwayway*, *Bulaklak*, at mga kauri.

Sa kabila nito, at sa kabila ng maluwap, maligasgas at walang-nibel na daloy ng tulain ni Jose Corazon de Jesus, ang sulak ng pambihirang imahinasyong namamahala dito ay kahanga-hanga at isang karanasang bihirang madama maging sa mga maharlikha (obra maestra) nina Ildefonso Santos, Cizio H. Panganiban, Aniceto Silvestre, Iñigo Ed. Regalado at iba pang kapanahon. Anumang limitasyon ng kanyang ala-Wordsworth na "espontanyong pagbalong ng makapangyarihang damdamin" sa kanyang mga liriko at pasalaysay (narrative) na akda ay hindi dapat maging sagwil sa pagpapahalaga natin sa likas at malayang talinong ibiniyaya sa Panulaang Pilipino. Bagkus dapat itong maturol at madukal ng kasalukuyan tungo sa lalong mauunlad na larangan. Ang ganitong paglinang ng kasalukuyan sa pamamagitan ng mga obserbasyon at pagsusuring pangnakaraan ay hindi lamang isang pag-alinsunod sa tuntuning pangkasaysayan. Ito'y isang realista at praktikal na hakbang din pasulong.

Naniniwala pa kami na ang progresibong panitikan ay nagtataglay ng walang-humpay na paghihimagsik. Kaya nga't dapat ding liwanaging ang pagpapahalaga kay Jose Corazon de Jesus, at sinuman sa mga kapanahon niya, ay hindi kasingkahulugan ng magbubumabad sa kanilang kumbensiyon at antikwadong manerismo. Ipinahihiwatig ng mga pangyayari na sapat na ang ganitong pag-aaral-sulyap, pagkat higit nating kailangan ang lakas at sigasig sa pagtitig sa isang bagong bukas.